Наталія ГАБРУСЄВА,
доктор філософії у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка,
доцент кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук
Тернопільського національного технічного університету
імені Івана Пулюя (м. Тернопіль)
e-mail: gabrusyeva@gmail.com
Сергій АЛІЛУЙКО,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Наукової установи «Тернопільський інститут наукових досліджень»
(м. Тернопіль)
e-mail: alilujko@tind.com.ua

ЕПІСТЕМІЧНА АВТОНОМІЯ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: МАРКЕРИ РОЗРІЗНЕННЯ ОБҐРУНТОВАНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДЖЕНЬ І КОНФОРМІЗМУ

Одним із ключових завдань вищої школи на сучасному етапі є не лише формування фахових знань, а й розвиток здатності самостійно оцінювати інформацію, аналізувати аргументи та критично осмислювати міркування, на яких базуються висновки. Особливого значення цей процес набуває в університетському середовищі, де вироблення власної позиції передбачає як інтелектуальну самостійність, так і готовність враховувати досвід авторитетних джерел. Закономірно постає питання про маркери розмежування виправданої зміни власних переконань і прийняття чужої думки під впливом зовнішніх чинників.

У вступі до збірника Epistemic Autonomy Дж. Метісон і К. Луггід наводять визначення епістемічно автономного суб'єкта, запропоноване філософом С. Голдбергом: «…це той, хто самостійно формує судження й ухвалює рішення на підставі наявних у його розпорядженні аргументів, усвідомлює значущість цих аргументів і, за потреби, може пояснити, як саме вони обґрунтовують відповідне судження чи рішення» [1, с. 14].

Самостійність не означає, що людина повинна покладатися виключно на свої знання та міркування. Важливою складовою епістемічної автономії є здатність виправдано довіряти компетентності фахівців. Л. Загзебскі наголошує, що визнання експертної думки не обов'язково суперечить епістемічній автономії, а за певних умов може бути її обґрунтованим

проявом. Неможливо перевірити всі твердження, на яких побудовані наші переконання. Важливою умовою пізнання є довіра до епістемічних авторитетів. Звернення до експертів та результатів колективної дослідницької діяльності може бути раціонально виправданим, якщо після сумлінної саморефлексії (conscientious self-reflection) суб'єкт вважає, що прийняття фахового судження має більше підстав витримати подальшу критичну самоперевірку, ніж його самостійно сформована попередня гіпотеза [2, с. 105, 110–111]. Опираючись на цей теоретичний аргумент, розрізнення епістемічної автономії та конформізму пов'язуємо не із самим фактом прийняття чужої позиції, а з підставами такої згоди: обґрунтованою довірою до компетентності джерела чи некритичним підпорядкуванням його статусу або очікуваному соціальному тиску.

Для вищої освіти ця диференціація має принципове значення. Розвиток самостійного мислення передбачає не тільки відкритість до перегляду власних помилок, а й можливість на основі достатніх підстав не погоджуватися з думкою більш статусного опонента чи більшості. Якщо автономність ототожнювати з незмінністю позиції, її можна сплутати з упертістю. Коли будь-яку згоду з авторитетом вважати достатньою, критичне оцінювання поступається некритичному підпорядкуванню. Тому в педагогічній практиці важливо створювати умови, в яких студенти можуть ставити уточнювальні запитання, оцінювати аргументи й висловлювати незгоду без страху перед негативними наслідками.

Емпіричні дослідження епістемічної автономності та конформізму є складними, але надзвичайно важливими. Без досвідної перевірки важко визначити, за яких умов суб'єкти освітнього процесу зберігають самостійність судження, а за яких соціальні чинники починають заміщувати оцінку доказів. Такі розвідки також дозволяють уточнити критерії демаркації між автономним переглядом позиції та конформістським пристосуванням. Емпіричний аналіз потрібен не лише для виявлення окремих чинників впливу, а і для з'ясування того, як вони поєднуються в конкретних ситуаціях дискусійного обговорення та які умови навчального середовища підтримують обґрунтовану незгоду, критичне оцінювання та відповідальний перегляд власних переконань.

З огляду на викладене, пропонуємо розглядати три взаємопов'язані маркери академічної взаємодії, важливі для інтерпретації змін суджень:

1. якість аргументації;
2. фахову компетентність її носія;
3. очікувану соціальну експозицію відповіді, тобто її можливу соціальну видимість і оцінювання іншими учасниками.

Такий розподіл захищає від спрощеного монокаузального трактування. Він дає змогу врахувати те, що переконливість аргументу не завжди відповідає статусу його носія, а висловлена публічно позиція може не збігатися з внутрішніми переконаннями учасника.

Кожен із трьох маркерів доцільно оцінювати відносно самостійно, однак підсумковий висновок щодо характеру зміни позиції має опиратися на їхнє співвідношення. Жоден з них окремо не дозволяє однозначно визначити, чи є перегляд власної точки зору проявом епістемічної автономності, чи конформістського пристосування.

Запропоноване розрізнення епістемічної автономії та конформізму має певні методологічні обмеження, які необхідно враховувати під час інтерпретації результатів. Оцінювання компетентності джерела може бути неоднозначним, респонденти можуть по-різному сприймати переконливість аргументації, а соціальні ризики залежать від конкретного освітнього середовища. Крім того, публічна згода не обов’язково свідчить про конформізм, так як і приватна незгода сама по собі не доводить автономності. Тому запропоновані маркери розглядаються як основа для побудови операційного конструкту розрізнення цих явищ, що дає змогу вивчати зв’язки між умовами академічної взаємодії та становленням, висловленням і переглядом суджень, не зводячи їх інтерпретацію до остаточного визначення «рівня автономії» чи «показника конформізму» окремої людини.

Дослідження, що на цей час проводиться на базі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя та Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, спрямоване на уточнення змісту понять епістемічної автономії та конформізму і пошук критеріїв їх розмежування. Емпірична перевірка передбачає використання стандартизованих віньєток у чотирьох змістових доменах, у яких варіюються якість аргументу, епістемічна кваліфікація його носія та очікувана соціальна експозиція відповіді. Зміни суджень фіксуються до пред’явлення стимулів і після кожного з них,

що дає змогу аналізувати реакції учасників залежно від експериментальних умов. Надалі планується залучення респондентів з інших закладів вищої освіти України, що дасть змогу зіставити особливості інтелектуальних впливів в різних інституційних середовищах.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для вдосконалення навчальних практик і дизайну завдань. Перспективним є оцінювання не лише підсумкового висновку, а й здатності студента доводити власну позицію, враховувати контраргументи та пояснювати причини зміни суджень. Подальший аналіз також може допомогти з'ясувати, як організація комунікації в університетському середовищі впливає на можливості здобувачів освіти вільно висловлювати та переглядати власні позиції.

Список використаних джерел:

1. Epistemic autonomy / ed. by J. Matheson, K. Lougheed. New York : Routledge, 2022. 346 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781000422962_A41593670/preview-9781000422962_A41593670.pdf (дата звернення: 10.10.2026).

2. Zagzebski L. T. *Epistemic Authority: A Theory of Trust, Authority, and Autonomy in Belief.* Oxford : Oxford University Press, 2012. 279 p. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199936472.001.0001 (дата звернення: 10.10.2026).